

Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler

Some Thoughts on the Concept of State Administration in the Ottoman Classical Age

Abdüllatif Armağan*

Özet

Türk-İslam devleti olması nedeniyle İslam hukukuna dayanan Osmanlı Devleti, aynı zamanda eski Türk devlet geleneği ve fethedilen yerlerin daha önceki uygulamalarını da içine alan bir devlet yönetim anlayışına sahipti. Osmanlı Devleti'nde bütün teşkilat, Padişahın mutlak ve ortak olunamaz egemenliğini gerçekleştirmek üzere kurulmuştu. Hükümet, eyaletlerin yönetimi ve ordu doğrudan Padişaha bağlı bir bütün olarak teşkilatlandırılmıştı. Bu bütünün merkezinde Padişah ve saray teşkilatı bulunuyordu. Merkez teşkilatı denildiğinde Padişah, vezir-i azam, saray, Divan-ı Hümayun ve ordu kurumları aklı gelmektedir. Ayrıca Osmanlı devlet yönetiminin temel kurumlarından biri olan kul sistemi ile de, merkezî otoritenin imparatorluğun merkezi olan saraydan ülkenin uzak köşelerine kadar gerçekleştirilmesi sağlanıyordu. Bu çalışmada, Osmanlı Klasik Döneminde devlet kavramı ve sistemi, yönetim anlayışı, hukukî yapı, merkezî yönetim yapısı, Divan-ı Hümayun, tımar ve kul sistemleri ve ilk teşkilat ve kurumsallaşma faaliyetlerine dair bilgi ve düşüncelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Padişah, Osmanlı yönetim anlayışı, kul sistemi, Osmanlı Klasik Dönemi.

Abstract

The Ottoman Empire, a Turco-Islamic state, developed a combined organisation of state, depending on the laws of Islam, traditions and the former applications of state on the conquered lands. The chief concern of the Ottoman administrative structure was to extend the supreme authority of the Sultan. The central and provincial administration and the Army were submitted to the Sultan's absolute authority. The Ottoman rule at the centre was composed of the Sultan and the Sultan's Palace. The official centre of administration consisted of the Sultan, the Grand Vizier, the Palace, the Divan- Hümayun and the Army. Additionally, the Kul System flourished the Sultan's realm in the remote areas of the Empire. This study touches upon both information and some thoughts on the initial state organisation and functions of the Empire, its state concept and administration, law, central administration, Divan-ı Hümayun, the Tımar(fief) and the Kul Systems in the Ottoman Classical Age.

Key Words: Ottoman State, Sultan, Ottoman concept of state, kul system, Ottoman Classical Age.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü,
e-mail: latifarmagan@yahoo.com

Giriş

Osmanlı Devleti, 13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden, çok uzun ömürlü bir siyasi kuruluştur. Osman Gazi'nin liderliğinde, Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır boyunca, Marmara Denizi'ne açılan dağlık bir bölgede, Söğüt ve Domaniç arasında küçük bir uç beyliği olarak kurulan devletin toprakları, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde üç kıtada çok geniş bir alana yayılmıştı. 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki geniş coğrafyada birbirinden çok uzak bölgeler, tek bir siyasi otoritenin egemenliği altında bulunuyordu. Bu uzun ömürlü devletin tarihi, hem dünyanın başka bölgelerinde meydana gelen değişikliklerin, hem de kendi kurumlarının zaman içindeki evriminin arka planı oluşturduğu bir sahnede cereyan etmiştir. Bu yüzden uzun Osmanlı dönemi *Klasik*, *Klasik Sonrası* ve *Modernleşme* dönemleri diye adlandırılan üç ana bölüm halinde incelenir. Bunlardan ilki olan *Klasik Dönem*, devletin belirli bir tarih sürecinde ortaya çıktığı, temel sistemlerini yarattığı ve bu sistemler içine yerleştirilen kurumlarını işleterek onlara dayalı politikalarını uyguladığı zaman dilimidir.¹ Bu dönem, Osmanlı tarihçileri arasında genel olarak kabul edilen görüşe göre, devletin kuruluşundan 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, padişahın mutlak otoritesine dayanan merkezî bir yönetim modelinin oluşturulduğu Klasik Dönemde, Osmanlılarda devlet kavramı ve sistemi, yönetim anlayışı, hukukî yapıya ilişkin bilgi ve düşüncelere yer verildikten sonra devletin kuruluşundan 16. yüzyıla gelinceye kadar gerçekleştirilen teşkilat ve kurumsallaşma faaliyetlerine değinilmiş, ayrıca Osmanlıların devlet yapısı ve yönetim anlayışını oluştururken etkilendiği ve örnek aldığı kendisinden önceki devlet modelleri ve yönetim anlayışı ele alınmıştır. Padişah ve Divan-ı Hümayun ile tımar ve kul sistemlerinin devlet yapısının oluşumunda ve sistemin işleyişinde üstlendikleri işlevler incelenmiştir.

Osmanlılarda Devlet Kavramı ve Yönetim Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilatı ve buna bağlı olarak merkez teşkilatı İslamiyet'ten önceki Türk devletleri ile İslamiyet'in kabulünden sonra kurulan Müslüman Türk devletlerin birikimlerinin başarılı bir sentezi olmuştur.² Kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden 14. yüzyıla kadar gelen devlet yönetimi konusunda oluşan tecrübe birikimini kullanan Osmanlı Devleti, Ortadoğu ve İran devlet geleneğinin mirasçısı olmuştur. Devletin henüz uç beyliği olduğu ilk dönemlerde, yönetim ve hukuk işleri, iç bölgelerin yüksek

1 Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", Osmanlı (Editör. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 32.

2 Halil Cin- S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Adana 2000, s. 169.

kültür merkezlerinden gelmiş ulemanın elindeydi. İlk Osmanlı vezirleri de ulema sınıfından olup, devletin yönetim ve kurumsallaşmasını sağlayabilecek tecrübeye sahip yöneticilerdi. 14. yüzyılın ilk yarısından kalan belgeler, Ortadoğu devletlerine özgü bürokratik geleneklerin daha bu dönemde Osmanlı yönetiminde yer aldığı ve yüzyıl sonuna doğru artarak egemen olduğunu gösterir. Bu dönemde yöneticiler, Anadolu'daki Selçuklu merkezleri ile İran ve Mısır'dan gelerek, eski Ortadoğu devlet ve yönetim kavramlarını Osmanlı Devleti'ne yerleştirmişlerdir. Hint-İran kaynaklı bu devlet ve yönetim kavramı, İslam öncesi dönemde gelişmiş, İranlı ve Hıristiyan bürokratların devlet kadrolarında istihdam edilmesi yoluyla Abbasilere geçmişti. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle değişmiş haliyle de Osmanlılara geçmiştir.³

Osmanlı devlet kavramı, temelde eski Ortadoğu'dan gelmiş olmakla birlikte, Osmanlılar eski Türk geleneklerini de sürdürmüşlerdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk devletlerinin siyasî, idarî, askerî ve sosyal alanlardaki kültür mirasını da devralmıştır. Osmanlılar, özellikle mirasçısı olduğunu iddia ettikleri kendisinden önceki Türk-İslam devleti olan Anadolu Selçukluları ve İlhanlılara ait teşkilat ve kanunları örnek alarak geliştirmişlerdir.⁴ Bunda en büyük pay, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Osmanlı hizmetine giren Anadolu Selçuklu devlet adamlarına aittir. Onlar, devlet yönetimi konusundaki bilgi ve tecrübelerini akılcı bir şekilde kullanarak Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanmasını sağlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, yönetim şekli dine dayanan bir Türk-İslam devleti olmakla birlikte, kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve *Dâire-i adliye* olarak isimlendirilen bir yönetim anlayışına sahipti. Yusuf Has Hâcib tarafından 1069'da politik kuram üzerine yazılmış *Kutadgu Bilig*'de⁵ yer alan ve bütün İslam eserlerine girmiş olan bu yönetim anlayışında şu görüş ileri sürülmekteydi: "Devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır."⁶ Bu yönetim anlayışı daha önce Sasani hükümdarı I. Hüsrev (531- 579) tarafından da öne sürülmüştür.

3 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 71, 73.

4 M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s. 18.

5 *Kutadgu Bilig*, Türk-İslam düşünce ve sanat hayatı üzerine yazılmış en eski eserdir. Manzum olarak kaleme alınmış olan eser, iyi bir hükümdar ve yöneticinin nasıl olması gerektiği hususunda, hükümdar ve yöneticiye verilen nasihatları içermektedir. Bkz. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II Çeviri* (çev. Reşid Rahmeti Arat), *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 5. baskı, Ankara 1991, s. VII- IX.

6 Yusuf Has Hâcib, *a.g.e.*, s. 155, beyit 2057-2059.

Görüş

Akademik
Bakış

141

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Kutadgu Bilig’de yer alan, İslami düşünce ile de uyum içinde olan bu yönetim anlayışı, Türk-İslam devletleri aracılığıyla Osmanlılara intikal etmiş ve Osmanlılarca da kabul edilerek geliştirilmiştir. Bu yönetim anlayışına göre, Osmanlı düzeninde Müslüman veya Gayrimüslim devlete vergi ödeyen, yönetilen halkın tümüne *reâyâ* denilmiş ve *reâyâ*, Allah’ın yeryüzünde padişaha bıraktığı emanetler (vedâyi-i Hâlik-i Kibriyâ) olarak kabul edilmiştir. Padişah, bu emanetleri adaletili bir şekilde yönetmekle sorumludur. Yönetilen *reâyâ* da, dine göre *ulu l-emr* olan padişaha itaat etmekle yükümlüdür. Adaletili yönetimin *reâyâ*ya huzur sağlayacağı, huzur ve güven içinde yaşayan *reâyânın* üretiminin artacağı, bunun ise zenginlik getirip, devlet hazinesine giren vergi gelirlerinin artacağı ve böylelikle hazinenin zengin olacağı, bunun sonucunda padişahın güçlü ordular besleyebileceği ve dolayısıyla güçlü bir orduya sahip padişahın iktidarının da güçlü olacağı düşüncesi hâkimdi. Bu düşünce, Osmanlılardan çok önceleri Ortadoğu’da kurulmuş devletlerden beri süregelen ve gelenekselleşen bir yönetim anlayışydı.⁷ Osmanlılar, bu yönetim anlayışının II. yüzyıldan itibaren Selçuklu ve İlhanlılar tarafından değiştirilmiş bir biçimini alarak uygulayacak kurumları geliştirmişlerdir.

Kuruluşundan itibaren Osmanlılarca da uygulanan bu devlet kuramı ve yönetim anlayışında adalet, tebaanın iktidar temsilcilerinin kötü davranışlarına karşı, özellikle de yasa dışı vergi alınmasına karşı, korunması demektir. Bu korumayı sağlamak hükümdarın en önemli görevidir. Hükümdarın iktidarı bütün toplum yapısının dayanağı sayıldığından, bu politikanın temel amacı, yine hükümdarın güç ve iktidarını korumak ve güçlendirmektir. Sonuç olarak, devletin gelirlerini ve gücünü arttırması için adaletili bir yönetim göstermesi gerekiyordu. Sasani hükümdarları ve Abbasi halifeleri bunu çeşitli yönetim kurumları ile gerçekleştirmişlerdi.⁸

Hint-İran devlet geleneği, adaleti hükümdarın mutlak iktidarının bir lütuf ve keremi olarak gördüğünden, hükümetin tarafsız ve adaletili bir yönetim göstermesini temelde hükümdarın ahlakî nitelikleriyle ilişkin bulmuştur. Orta Asya Türk geleneği ise adaleti, devlet kurucusunun bir araya getirdiği kanunlar bütününe, ya da yasaların taraf tutulmaksızın uygulanması olarak görmüştür.⁹ Buna göre Türk devlet anlayışında devletin en önemli amacını emniyet ve asayiş sağlama, adaleti temin etmek oluşturmuştur.¹⁰ Osmanlılar, eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve Türk-İslam devletleri aracılığıyla kendisine ulaşan İslami düşünce ile de uyum içinde olan *daire-i adliye* olarak isimlendirilen bu yönetim anlayışını Klasik Dönemde başarıyla uygulamışlardır.

7 İnalçık, a.g.e. s. 71-73; Taner Timur, Osmanlı Kimliği, İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara 1998. s. 97- 98.

8 İnalçık, a.g.e., s. 72.

9 İnalçık, a.g.e., s. 72.

10 Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 169- 170.

Osmanlılarda Devlet Sistemi ve Hukukî Yapı

Osmanlı Devleti, teokratik ve monark bir devlet yapısına sahipti. Ancak Osmanlı Devleti'nin teokratik niteliği, Arap devletlerindeki yönetim biçiminden oldukça farklı olup, kendine özgü nitelikler taşımaktaydı. Bunun en belirgin nedeni, tipik bir İslam devleti olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin, Orta Asya ve İran kültür ve medeniyetlerinin etkisi altında gelişmiş olan Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar gibi daha çok Arap dünyası dışındaki devletlerin mirasçısı olarak devlet sistemini geliştirmesiydi. Ayrıca topraklarının büyük bir bölümünün Hıristiyan memleketleri üzerinde gelişmiş olması ve fethettiği Hıristiyan memleketlerdeki bazı eski uygulamaları yürürlükten kaldırmayıp fetihten sonra da sürdürmesi, Osmanlı Devleti'nin diğer İslam devletlerindeki yönetim biçiminden oldukça farklı nitelikler göstermesine neden olmuştur. Hatta kuruluş dönemi padişahları, İslam'ın gaza ve cihat ideolojisini benimsemiş olmalarına rağmen, dünya işlerinde dinî düşüncelerin geniş ölçüde etkisi altında kalacak kadar tutucu davranmak mecburiyetini hissetmemişlerdir.¹¹ Devletin teokratik olmasından dolayı, yürürlükte olan şeriatın yanı sıra, toplumsal ihtiyaçlardan doğan ve yaşayış biçimlerinden kaynaklanan örfî hukuk kuralları da, devletin yönetiminde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti, şer'î hukuk (şeriat) ve örfî hukuk (kanun) olmak üzere ikili bir hukuk sistemine sahipti. Şer'î hukuk, devletin dininin İslam olması nedeniyle uygulama alanı bulan, İslam hukuku olan şeriattı. Esas ve belirleyici olan bu hukuktu. Ancak Osmanlılar eski Türk örf, âdet ve geleneklerine dayanan ve ayrıca fethedilen memleketlerdeki fetihten önceki uygulamaları da içine alan örfî hukuku da toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan birçok alanda şeriatın yanısıra kullanmışlardır. Örfî hukuku oluşturan yasa ve kuralların şeriatla, yani şer'î hukuk kuralları ile ters düşmemesi gerekirdi. Genellikle padişah fermanları şeklinde ortaya çıkan ve kanûn-ı kadîm olarak isimlendirilen örfî hukuk yasa ve kurallarını Osmanlılar, devlet yönetiminde ve toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan birçok alanda geniş ölçüde kullanmışlardır. Bu anlamda Osmanlı sultanları tamamen kendi yetkileriyle ihtiyaç halinde kural koymuşlar ve yasa çıkarmışlardır. Şeriatın bağımsız olan ve kanun diye bilinen bu yasalar, dinî değil, akılcı ilkelere dayanır ve öncelikle kamu ve yönetim hukuku alanlarında çıkarılırdı.¹²

Kanuni Sultan Süleyman'a atfedilen, fakat gerçekte 15. yüzyılın sonlarına doğru çıkarılan kanunnamenin önsözünde, örfî hukuk kapsamında yer alan yasa ve kuralların dünya işlerinde başarılı olmak ve halkın işlerini düzene

11 Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri- Seminere Sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara 1975, s.50- 51.

12 İnalçık, a.g.e., s. 76; Barkan, "Kanunname", İslam Ansiklopedisi, C. 7, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 185- 196.

koymak için gerekli olduğu belirtilmiştir. Katiplerin ferman¹³ veya menşûr biçiminde hazırladıkları bu yasaların çoğunu, merkezî hükümet, genellikle yönetim sorun ve ihtiyaçlarına çözüm bulabilmek amacıyla çıkarırdı. Vezir-i azam veya nişancının incelemesinden sonra padişaha sunulan bu belgeler, padişahın sözlü ya da yazılı olarak onaylamasıyla yasa haline gelirdi. Bütün yasaların çıkarılışında, kimler tarafından önerildiğine bakılmaksızın, aynı işlem uygulanırdı. Ancak padişahın doğrudan doğruya yasa yaptığı nadir durumlar da vardı. Kanunname derlemek ya da bir yasa konusunu açıklamak her zaman devletin en üst bürokrati olan nişancının görev ve yetki alanındaydı.¹⁴

Şer'î ve örfî hukukun birlikte uygulama alanı bulduğu bir hukuk sistemine sahip olan Osmanlı Devleti, monark ve merkezîyetçi bir yönetim tarzına sahipti. Bütün güç padişahın elinde toplanmıştı. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran padişah, devlet yönetiminde tek otorite olup, ortak olunamaz bir iktidara sahipti. Klasik dönemde padişahın otoritesi ve merkezîyetçi yönetim anlayışı, kul ve tımar sistemleri aracılığıyla merkezden taşradaki sınır bölgelerine kadar imparatorluğun her tarafına etkin bir şekilde götürülebilmekteydi.¹⁵ Eski Türk devletlerinin merkezî yönetimleri, Osmanlılara gelinceye kadar çok zayıftı. Merkezîyetçi yönetim anlayışını geliştiren Osmanlılar, eski Türk geleneği olan ve başlangıçta uyguladıkları ülkenin hanedan ailesine ait olduğu düşüncesini sonraları değiştirmişler ve ülkenin sahibi olarak padişah ve erkek çocuklarını kabul etmişlerdir.¹⁶

Osmanlılar, Klasik Dönemde devlet yönetiminde iki temel sistemi birlikte işletmişlerdir. Bunlardan ilki *tımar*, diğeri ise *kul* sistemiydi. Bu iki sistem sayesinde devlet yönetimi merkezî-mutlak bir niteliğe kavuşmuş, bu uygulamada padişahın otoritesi, ülkenin her tarafında ve bütün gruplar üzerinde tartışmasız bir şekilde etkili olmuştur. İmparatorluk taşrasının tamamına yakın geniş bir bölümünde uygulanan tımar sistemi, o zamanki şartların getirdiği sınırlamaları aşan bir uygulamaydı. Tımar sistemi ile devlet, taşradaki kendine ait vergi gelirlerini, doğrudan merkezî hazineye aktarmak yerine, kaynağında başta askerlik hizmeti olmak üzere birtakım yükümlülükleri ve hizmetleri yerine getirmek karşılığında kendine bağlı asker ve devlet görevlilerine bırakıyor ve böylece birçok hizmet bir arada ve birbirine bağlı olarak yaptırılıyordu. Kul sistemi, tımar sistemi içindeki görevlileri doğrudan padişaha bağlayan

13 Ferman, Osmanlı padişahlarının herhangi bir meseleye dair vermiş oldukları resmî emrin yazılı olduğu Osmanlı diplomatiğindeki bir belge türüdür. Bazen ayrı yerlerde kullanılmakla beraber, Biti, Hüküm, Misâl, Tevki, Yarlığı, Nişan, Berat ve Menşûr da tamamen aynı anlamda kullanılır. Bkz. Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, Enderun Kitabevi, 2. baskı, İstanbul 1986, s. 111.

14 İnalçık, a.g.e., s. 76-77.

15 XVII. Yüzyılın başından itibaren bahsedilen merkezîyetçi yönetim anlayışı yerini iç ve dış tesirlerin baskısıyla görece bir adem-i merkezîyetçi yapıya terk etmeye başlayacaktır. Bkz. Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", Gazi Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 5, 2009, s. 30

16 Gökbilgin, a.g.e., s. 4; Ali Güler vd., Türklük Bilgisi, Tamga Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2001, s. 303.

bir ikinci sistemdi.¹⁷ Bu yapılanma içinde geniş Osmanlı ülkesinde, merkezî yönetimin örgütlenmesinde kul sistemi, taşranın örgütlenmesinde ise tımar sistemi uygulanarak, padişahın otoritesi merkezdeki saraydan imparatorluğun sınır bölgelerine kadar başarılı bir şekilde götürülmüştür. Bu iki sistem, imparatorluğun askerî düzeninin yanısıra bütün idarî, malî, ziraî, sosyal ve ekonomik yapısını belirlemiş ve birtakım devlet politikalarının iç içe, birbirleriyle bütünleşmiş olarak uygulanabilmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle devlet, yönetim, maliye ve ordu kurumlarını sözünü ettiğimiz sistemleri işleterek yaratmıştır. Böylece Klasik Dönemde Osmanlılar, devlet merkezinden taşraya kadar uzanan kul sistemini ve taşranın büyük bir bölümünde yaygın olarak uygulanan tımar sistemini uygulayarak kendilerine özgü bir yönetim biçimi ve devlet modeli oluşturmuşlardır. Bu modelin oluşumunda, Osmanlıların mensup olduğu İslam kültür çevresinin değerleri ile eski Türk ve Ortadoğu devlet gelenekleri de etkili olmuştur.

Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde tımar ve kul sistemlerini etkili kılabilen, padişahın yasama, yürütme ve yargı yetkilerini uygulayabilmek ve devlet gelirlerini toplayıp kullanabilmek için merkezde *Divan-ı Hümayun*¹⁸ denilen bugünkü hükümete benzer bir üst kurum vardı. Ortadoğu devlet anlayışı ile uyum için de olan ve İran'da Sasaniler zamanından beri önemini koruyagelen bu kurum, hukukî açıdan padişaha ait olan üç erki temsil ettiği için hem bir yüksek yönetim örgütü hem de yüksek mahkeme idi. Devlete ait önemli konuların görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Hümayun'da padişahın yürütme (icrâ) yetkisini üstlenmiş bulunan üyelere *ehl-i örf* veya *ehl-i seyf* denirdi. Bunlar vezirlerdi ve kendi aralarında rütbece sıralanırlardı. Padişahın vekili ve onun adına devleti yöneten birinci vezire vezir-i azam veya daha sonraki dönemlerdeki ismiyle sadrazam adı verilir. Padişahın yargı gücünü uygulayanlara ise *ehl-i ilim* denirdi. Divanda kazaskerlerce temsil edilen ve şeyhülislamın da aralarında bulunduğu ilmiye sınıfı mensupları, kaza (yargı), tedris (öğretim) ve iftâ (fetva) görevlerini yerine getirirlerdi. Devletin bürokrasi ve maliye işleri, *ehl-i kalem* sınıfına mensup olan nişancı ve defterdarların görev alanını oluştururdu. Ehl-i örf mensubu olan vezir-i azam, padişah adına Divan-ı Hümayun'a başkanlık yapmaktaydı.¹⁹ Divan-ı Hümayun'da görüşülerek alınan kararları padişaha sunar ve onun emir ve onayını alırdı. Divan-ı Hümayun'da ülkenin genel yönetimi ile ilgili doğrudan kararlar alındığı gibi,

¹⁷ Ergenç, a.g.m., s. 32.

¹⁸ Divân-ı Hümayûn hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, Hukuksal ve Siyasal *Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 31- 107.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih dönemine kadar padişahlar bizzat Divan-ı Hümayun toplantılarına katılmışlar ve başkanlık yapmışlardır. Devlet protokolünde değişiklikler yapan Fatih Sultan Mehmet, 1475 dolaylarında Divan-ı Hümayun toplantılarına bizzat başkanlık yapmayı bırakmıştır. Ancak halkın şikâyetlerini şahsen işitmek padişahın ihmal edemeyeceği temel bir görev olduğundan *kasr-ı adalet* denilen bölümde Divan odasına bakan kafesli bir pencere açtırdı. Perde arkasında Divan toplantılarında daima hazır olduğu hissini vermekle beraber istediği zaman Divan-ı Hümayun toplantılarını izleyebilirdi (İnalçık, a.g.e., s. 94- 95; Mumcu, a.g.e., s. 36).

taşrada çözümlenmemiş konularda son kararlar verilirdi. Ayrıca bir kimse ilk başvurduğu mercide hakkını alamadığı kanaatine vardığında Divan-ı Hümayun'a başvurabilirdi. Divan en üst mahkeme olarak sorunu çözümlerdi.²⁰

Osmanlı Hanedanı ve Padişah

Osmanlı İmparatorluğu, adını devletin kurucusu olan ve hanedana da ismini veren Osman Gazi'den almıştır. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen altı asırlık uzun dönemde tahta geçen 36 padişahın tamamı Osmanlı hanedanına mensuptur. İmparatorluğu, bu hanedansız düşünebilmek imkânsızdır. Bu nedenle tarihî kaynaklarda Osmanlı Devleti'nin adı *Devlet-i Âl-i Osman*²¹ olarak geçmektedir. Altı yüz yıllık bu imparatorluk, tek bir ailenin adıyla anılır. Tarihte Osmanlı hanedanı kadar uzun ve kesintisiz iktidarda kalan başka bir hanedan bulunmamaktadır. Bu durumun Osmanlı hanedanı için gerçekten önemli bir başarı olduğunu kabul etmek gerekir. Altı yüz yıllık tarih boyunca, "hanedan politikaları" ile "devlet politikaları" iç içe geçmiş ve birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir. Bu kadar uzun zaman içinde çok şey değişmiş, ancak temel özellik değişmeden kalmıştır.²²

Oğuzların Bozok kolunun Kayı²³ boyuna mensup olan Osmanlı hanedanı, Selçuklu sultanının Söğüt bölgesini Osman Gazi'ye mülk olarak vermesi ve onu buraya bey olarak tayin etmesiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî açıdan asıl teşkilatını kazandığı dönem, Orhan Bey (1324- 1362) zamanıdır. Orhan Bey'le kurulan Osmanlı hanedanı içinde devlet başkanının seçimi, II. Murat'ın (1421- 1451) hükümdarlığına kadar ahiler, akıncı gaziler, ulema gibi nüfuzlu şahsiyetler ile beylerin ellerindeydi, bu grupların desteğini alanlar tahta oturabilmişlerdir; ancak Osmanlı ailesi dışında hiçbir ailenin o makamı elde etmesine de izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti'ndeki beylerin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar devam etmiştir. Osmanlı Padişahı tipini asıl yaratan hükümdar, Fatih Sultan Mehmet olmuştur.²⁴ Zaten dış dünyada Osmanlı padişahlarının sultan unvanını alması da bu döneme rastlamaktadır.

20 Mumcu, a.g.e., s. 85- 99; İnalçık, a.g.e., s. 94- 99.

21 Âl, Arapça bir isim olup, aile, sülale, soy anlamlarına gelmektedir. Devlet-i Âl-i Osman ise, Osman'ın ailesinin devleti, bir başka ifadeyle Osman oğullarının devleti anlamına gelmektedir. Bkz. Güler vd., a.g.e., s. 220.

22 Murat Belge, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 117.
23 Kayı; kuvvet ve kudret sahibi anlamına gelmektedir. Kayı boyu, Avşar, Beydili ve Yıva boyları ile birlikte hükümdar çıkaran boylardandı. Osmanlı geleneğine göre padişahlar, Oğuz Han'ın meşru varisi Kayı soyundan geldikleri için Türk töresine göre Türkmen beyleri tarafından *han* seçilmişlerdir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, TTK Yayınları, 6. baskı, Ankara 2007, s. 1, 7.

24 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 2. baskı, Ankara 2008, s. 169- 170.

Osmanlı padişahı, gerçek anlamda Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) şahsında ortaya çıkmıştır. Fatih dönemi, Osmanlı saltanat ve padişahlık anlayışında bir dönüm noktası olmuştur. Fatih, bir taraftan kendi adıyla anılan kanunnamesine koyduğu hükümler, diğer taraftan kendi zamanındaki uygulama ile devlet içindeki bütün gruplar üzerinde merkezî otoriteyi kurarak, mutlak bir hükümdar tipini meydana getirmiştir. Başlangıçta örfî nitelikli ve gelenek ağırlıklı hükümdarlık anlayışının Fatih'ten itibaren giderek dinî ağırlık kazandığı gözlenmektedir.²⁵

Kuruluş dönemi Osmanlı padişahlarının ileriki dönemlerde elde edecekleri merkezî-mutlak bir iktidara henüz bu dönemde sahip olamadıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi ve daha sonra tahta geçen Orhan Bey (1324- 1362) ve I. Murat (1362- 1389) dönemlerinde Osmanlı padişahları, yönetici-padişah veya mutlak hükümdar değil, daha çok merkezî örgütlenmeyi ve askerî gücü elinde bulunduran çeşitli uç beyleri arasındaki koordine ve birliği sağlayan toparlayıcı bir unsurdu. Bu dönemde padişah ile yakın çevresi arasındaki toplumsal farklılığın en alt düzeyde olduğu görülmektedir. Uç beyleri, yeni fethedilen bölgeleri idare etmiş ve kendi ordularına sahip olmuşlardır; ancak bir tehlike anında faaliyetlerini birleştirmiş ve padişahın emrine sunmuşlardır.²⁶ Ancak daha sonraki dönemlerde imparatorluğun temellerinin sağlam bir şekilde atılarak merkezî-mutlak bir yönetimin gerçekleştirildiği, özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren, padişahın iktidar ve otoritesinin devletin her kademesindeki siyasî, idarî ve askerî gruplar üzerinde hâkim bir duruma yükseltildiği görülmektedir. İşte bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nde bütün teşkilat, padişahın mutlak ve ortak olunamaz egemenliğini gerçekleştirmek üzere kurulmuştu. Bütün güç padişahta toplanmış, devlet yönetiminde tek otorite olan padişah, güçlü bir iktidara sahip olmuştu. Devletin merkez ve taşra yönetim birimleri ile ordu, doğrudan padişaha bağlı bir bütün olarak teşkilatlandırılmıştı. Bu bütünün merkezinde padişah ve saray teşkilatı bulunuyor, ülkenin her tarafındaki bütün birimler bu merkezden yönetiliyordu.

Devletin mutlak hâkimi olan ve halkı adaletli bir şekilde yönetmekle sorumlu tutulan padişah, İdarî, askerî, malî ve hukukla ilgili her konuda söz sahibi idi. Ancak bu yetkiler onun her istediğini yapabileceği anlamına gelmezdi. Osmanlı padişahlarının sınırsız bir yasama yetkisi yoktu. Padişah yasa ve kanunların dışına çıkamazdı, şer'î ve örfî hukukun sınırları padişahın yasama yetkisinin de sınırlarını oluşturmaktaydı.²⁷ Yürütmenin başı olan

25 Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, İstanbul 1994, s. 140- 141.

26 Kemal H. Karpat, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* (haz. Kemal Karpat), Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 128.

27 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1998, s. 9.

padişah, bu yetkisini dünya işlerinde sadrazamlara, dinî işlerde ise önceleri kazaskerlere, daha sonra şeyhülislamla devretmişti. Nitekim bu iki makama yapılacak tayin ve azillerde padişahın mutlak yetki sahibi olduğu bilinmektedir. Bundan başka Divan-ı Hümayun toplantılarında alınan her türlü kararın *arz*²⁸ yolu ile onun onayına sunulması da padişahın son karar verici makam olduğunu göstermektedir.²⁹ Devletin merkez yönetim ve karar organı olan ve aynı zamanda da en yüksek mahkeme konumunda bulunan Divan-ı Hümayun'a Fatih dönemine kadar bizzat başkanlık yapmış olan padişahlar, halk arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve hukukî davalara bakmak üzere yargı yetkilerini ise kadılarına devretmişlerdi.

Osmanlılarda saltanatın intikali, başlangıçtan 1617 yılına kadar ilk on dört padişahta babadan oğula geçmek suretiyle olmuştur. Eski Türklerdeki devletin, hanedanın ortak mülkü olma telakkisi Osmanlılarda özellikle Fatih döneminde değişik bir anlayışa bürünmüştür. Kanunnamenin meşhur olan maddesi ile saltanatın babadan oğula intikalinde kolaylık sağlanmıştır. 1617'de I. Ahmet'in ölümü üzerine *ekberiyet* usûlü benimsenmiştir. Daha sonraki dönemde bir iki istisna dışında *ekberiyet ve erşediyet* usûlüne göre hanedanın en yaşlı erkek üyesi padişah olmuştur. Eski Türk töresine göre hükümdarlık ailesinin reisi olan ve *Ulu Bey* adını taşıyan kişi, aynı zamanda devletin de reisi olurdu. Osmanlı Beyliği'nin ilk zamanlarında görülen bu adet, I. Murat zamanından itibaren sadece hükümdarın çocukları için geçerli hale gelmişti. Buna göre belirtilen dönemden itibaren saltanat, hükümdar olan kimsenin çocuklarının hakkı olarak telakki edilmeye başlandı. Bununla beraber bir veliyaht tayini söz konusu değildir. Devlet adamları ve askerlerce sevilip takdir edilen şehzade, ölen babasının yerine hükümdar ilan edilirdi.³⁰

Osmanlı sultanları, özellikle diplomatik yazışmalarda ve dokümanlarda kendileri hakkında çok zengin bir terminoloji kullanmışlardır. *Halife* unvanından çok *sultan* unvanını kullanan Osmanlı sultanları, bu unvanlar dışında padişah, şehinşah, han, hakan, hüdâvendigâr, bey, gazi, emir, kayzer gibi haşmet ifadesi olan ve çoğu İran etkisiyle benimsenmiş unvanları da kullanmışlardır.³¹ Bu unvanlardan başka Yavuz Sultan Selim, Mercidabık zaferinden (1516) hemen

28 Arza girmek; Divan-ı Hümayun toplantılarından sonra divanda alınan kararların vezir-i azam ve diğer divan üyeleri tarafından padişahın onayına sunulmak üzere padişahın huzuruna kabul edilmeleridir. Divan-ı Hümayun'da alınan kararlar padişahın onayı alındıktan sonra yürürlüğe girerdi. Divan-ı Hümayun'un haftada dört defa toplandığı zamanlarda arz günleri Pazar ve Salı idi, divan toplantıları haftada ikiye inince sadece Salı günleri padişahın huzuruna arza çıkmıştır. Bkz. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 20; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1983, s. 90.

29 İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 143.

30 Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 1, 2, 7; Ünal, *a.g.e.*, s. 5- 7.

31 Timur, *a.g.e.*, s. 84; Ünal, *a.g.e.*, s. 7.

sonra Halep'te *Hâdimü'l- Haremeyni Ş-Şerifeyn*³² unvanını kullanmıştır. Bu unvan daha sonraki padişahlarca da kullanılmıştır. Padişahların kullandıkları bu unvanları şer'î ve örfî unvanlar olarak iki kısımda değerlendirmek ve resmî belgelerde bunların dikkatli ve özenle kullanıldığına işaret etmek gerekir.

Sultan unvanı, Osmanlı padişahları tarafından en çok kullanılan İslamî nitelikli bir unvandır. Halife unvanı ise en çok üzerinde durulanı ve tartışılanı olmuştur. Klasik hilafet görüşü, 1258'de Bağdat'ın Moğollarca işgali ve Abbasilerin yok edilmesi üzerine, fiilen hâkimiyeti elinde bulundurarak Şeriatı uygulama vazifesini üzerine alan her Müslüman hükümdarı tarafından kullanılan genel bir unvandan başka bir şey değildi ve eski anlamını tamamen yitirmişti. Mekke ve Medine'nin ve hac yollarının hâmesi olmak ise İslam dünyasında üstünlüğü belirten bir sıfattı.³³ Bu anlamda hilafet unvanının Osmanlı padişahlarından Fatih Sultan Mehmet ve II. Bâyezid tarafından da kullanıldığı vekâyinâmelerdeki bilgilere dayanır. Özellikle Kemalpaşazade eserinde II. Mehmet (Fatih) ve II. Bâyezid'den bu unvanla söz eder. Resmî tarihçinin bu gayreti politik bir gereğe dayanıyor olmalıdır.³⁴ Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'da Ayasofya Camii'nde halifelik haklarını resmî bir törenle Abbasi soyundan gelen Halife Mütevekkil'den devraldığı rivayeti, onun çağdaşları tarafından değil de, XVIII. yüzyıl vakanüvisi Enderunlu Ata tarafından ortaya atılmıştır. Oysa Yavuz Sultan Selim bu unvanı kullanmamış, sadece *Hâdimü'l- Haremeyni Ş-Şerifeyn* gibi bir unvanla yetinmiştir. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman "yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi" (Halife-i Rûy-i Zemîn) sıfatını benimsediğinde de bu, İslam dünyasının koruyuculuğu rolünün vurgulanmasından öte bir anlam taşımıyordu. Dolayısıyla, Osmanlıların geliştirdiği yeni halifelik kavramı, Osmanlılarda başından beri görülen kutsal savaş olan gazada önderlik kavramının uzantısından başka bir şey değildi. Buna karşılık XVII. yüzyıldan sonra Osmanlı sultanları, artık Müslümanlar yararına yaygın müdahale olanaklarından yoksundular. İşte bunun yerine, X. yüzyılın dinî otoritelerince geliştirilmiş bütün İslam ümmetinin halifesi tanımlamalarına göre, halife sıfatıyla sahip buldukları yasal hakları daha fazla vurgulamaya koyuldular.³⁵ Bu anlamda hilafet unvanının kullanılması 21 Temmuz 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile başlar. Bu tarihte Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı konusu ortaya çıktığı zaman Osmanlı padişahı, Ruslara karşı bu Müslüman

32 Hâdimü'l- Haremeyni Ş-Şerifeyn; iki şerefli belde olan Mekke ve Medine'nin hizmetkârı anlamında kullanılmıştır.

33 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 41. baskı, İstanbul 2010, s. 144.

34 Ortaylı, *a.g.e.*, s. 198.

35 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), C. I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 56.

devleti üzerinde halife sıfatıyla birtakım haklarını devam ettirmek istemiş ve Abbasi halifeleri zamanındaki klasik hilafet nazariyesi öne sürülmüştür.³⁶ III. Selim'den (1789-1807) itibaren ise hilafet unvanı resmî unvanlar arasında yer almıştır. XIX. yüzyılda bu unvan hem hükümdar, hem halk ve hem de tüm dünya Müslümanlarınca benimsenmiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamit (1876- 1909) *halife-i müslimîn zıllu'llah fi'l-arz* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) gibi hem panislamist, hem de mutlak monarşi görüşünü yansıtan bir unvan takınmışlardır.³⁷

Farsça bir kelime olan *padişah* unvanı ise çok geniş ülkelere sahip Müslüman hükümdarlara verilen bir unvandır. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı hükümdarları bu unvanın yanında Orhan Bey'den başlayarak *sultan* unvanını da kullanmışlardır. I. Murat ile başlayan *han* unvanı da Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar padişahlar için en çok kullanılan unvanlar arasındadır. Ayrıca 14. ve 15. yüzyıllarda imparator anlamına gelen *hüdâvendigâr* unvanı da kullanılmıştır. Hüdâvendigâr unvanı ilk olarak I. Murat tarafından kullanılmıştır. Fakat uzun dönemde halk arasında *padişah* en çok kullanılan unvan olmuştur. Resmî belgelerde *padişah-ı âlem-penâh*³⁸ şeklinde çok sık kullanıldığı görülür.³⁹ Çağdaş Batı kaynaklarının *imperator (imparator)* olarak tasvir ettiği ilk Osmanlı sultanı ise Yıldırım Bâyezid olmuştur.

Padişahlar herhangi bir konuya ilişkin emir ve iradelerini hatt-ı hümayun, ferman, berat, biti, menşur, irâde, ahitnâme, amannâme gibi belgelerle ifade etmişlerdir. Bunlardan hatt-ı hümayun bizzat padişahın el yazısıyla yazılmıştır. Diğer belgeler ise padişah adına Divan-ı Hümayun'dan çıkarılmıştır. Bütün berat ve fermanlarda padişahın tuğrası bulunurdu.⁴⁰

Görüş

Osmanlılarda İlk Teşkilat ve Kurumsallaşma Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde ilk düzenli teşkilat ve kurumsallaşma Orhan Bey (1324-1362) döneminde gerçekleştirilmiştir. Orhan Bey döneminde beyliğin sınırları sürekli genişleme gösterdiğinden yeni kurumlar oluşturulmuş ve devlet sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde aşiret usûl ve kuralları ile Türk ve Türkmen törelerinden az çok ayrılarak, o zamana göre modern bir devlet olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Yönetim, yargı, askerî ve malî alanlarda yeni teşkilat ve kurumların oluşturulması lüzumu ortaya çıktığında,

36 İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 144.

37 Ortaylı, *a.g.e.*, s. 199.

38 Dünyanın sığınağı olan padişah anlamına gelmektedir.

39 Ünal, *a.g.e.*, s. 7.

40 İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 142.

bu konularda ulema sınıfından Vezir Alaaddin Paşa⁴¹ ile Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa⁴² önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İlk önce Orhan Bey'in tahta çıkışının üçüncü yılında 1327'de Bursa'da ilk Osmanlı parası *akçe*⁴³ bastırılmış, 1331'de İznik'te bir medrese kurulmuş, 1340'da ise bir pazar ve bedesten ile değerli malların satıldığı bir kapalı çarşı yaptırılarak, Bursa'da bir ticaret merkezi yaratılmıştır.⁴⁴ Yine Türk-İslam devlet geleneğinde bağımsızlık sembollerinden biri olan hükümdar adına hutbe⁴⁵ okunması, Orhan Bey tarafından gerçekleştirilmiş ve o kendi adına hutbe okutan ilk Osmanlı padişahı olmuştur.⁴⁶ Orhan Bey döneminde *Yaya* ve *Müsellemler* adıyla Türklerden oluşan ilk düzenli ordu olan piyade ve atlı askerî birlikler oluşturulmuştur. Ayrıca beylerbeylik⁴⁷ ve vezirlik kurumlarının ilk defa bu dönemde oluşturulduğu ve Klasik Dönemde devletin merkez yönetim organı olan Divan-ı Hümayun'un da yine ilk defa Orhan Bey zamanında toplandığı tarihî kaynaklardan bilinmektedir.⁴⁸ Kısaca Osmanlı uç beyliğini gerçek bir devlet şeklinde teşkilatlandıran ve kurumsallaşmasını sağlayan ilk padişahın Orhan Bey olduğu konusunda bütün tarihî kaynaklar görüş birliği içindedir.

41 Tarihî kaynaklara göre Alaaddin Paşa, Osmanlı Devleti'nin ilk veziridir. Kuruluş döneminde devletin teşkilat ve kurumsallaşmasında önemli katkı ve hizmetleri olmuştur. Vezir Alaaddin Paşa ile Orhan Bey'in kardeşi Alaaddin Bey bazı tarihî kaynaklarda birbirine karıştırılmıştır. Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.baskı, Ankara 1986, s. 8.

42 Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Osmanlı hanedanı ile birlikte tarih sahnesinde görülen, devletin kuruluşunda ve teşkilatlanmasında büyük hizmetleri olan ve bir buçuk yüzyıl devletin yönetimini ellerinde bulunduran Çandarlı vezir ailesinin büyük atasıdır. Bilecik, İznik ve Bursa kadılıklarında bulunduktan sonra kazaskerlik kurumunun kurulmasıyla kazaskerliğe getirilen Kara Halil Hayreddin Paşa, daha sonra ise vezirliğe getirilmiş ve Orhan Bey döneminde *Yaya* ve *Müsellemler* teşkilatının, I. Murat döneminde ise Yeniçeri Ocağının kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda önemli rolü olan Ahi teşkilatına mensup Kara Halil Hayreddin Paşa, kadılıktan vezirliğe kadar geçen süre sırasında Kara Halil, vezirlikten itibaren de Hayreddin Paşa olarak meşhurdur. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 3- 13.

43 Türk-İslam devlet geleneğinde hükümdarın kendi adına para bastırması bağımsızlık sembollerinden biri olarak kabul edilirdi. Devletin bağımsızlığını gösteren en önemli sembollerden biri olan Orhan Bey zamanında bastırılan bu paranın üzerinde Osmanlıların mensup oldukları Oğuzların Kayı boyunun damgası bulunmaktaydı. Bkz. Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 15.

44 İnalçık, *Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 72.

45 Türk-İslam devlet geleneğinde hükümdarın hâkimiyeti altında bulunan ülke sınırları içinde kendi adına hutbe okutması bağımsızlık sembollerinden biri olarak kabul edilirdi.

46 Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 15, 18.

47 Beylerbeylik, Osmanlı İmparatorluğu'nda taşradaki en büyük yönetim birimidir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren *eyalet* de denilen bu yönetim biriminin yöneticisi beylerbeyi idi. Osmanlıların ilk zamanlarında bir tek beylerbeyi bulunur ve bütün ordu işlerinden sorumlu olurdu. İlk beylerbeyi olarak bilinen Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'dır. Onun ölümünden sonra bu görev Lala Şahin Paşa'ya verilmiştir. 1362'de Rumeli Beylerbeyliği, Yıldırım Bâyezid zamanında 1393'de Anadolu Beylerbeyliği, Mehmet Çelebi zamanında 1413'de Rum Beylerbeyliği kurularak beylerbeylik sayısı üçe çıkarılmıştır. 17. yüzyılın başlarında 1610'a doğru imparatorluktaki beylerbeylik sayısı 32'ye yükselmiştir. Bkz. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 42- 43; İnalçık, *Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 108- 109.

48 Aydın Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i A'zamlık (1299- 1453), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s. 40- 42.

Gazi

Akademik
Bakış

151

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Kurumların benimsendiği ve bir gelişme safhası deneyiminin yaşandığı Osmanlı Devleti'nin bu kuruluş döneminde *uç İslamı* şeklinde kendini gösteren liberal bir dinî tutum egemen olmuştur.⁴⁹

I. Murat (1362-1389) dönemi, Anadolu ve Balkanlardaki fetih hareketlerinin hız kazandığı ve beylikten devlete geçişin gerçekleştiği bir dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde sınırların hızla genişlemesine paralel olarak ihtiyaçlardan kaynaklanan yeni bir askerî sistem ve yeni bir devlet teşkilatı zorunlu hale gelmiş ve devletin kurumsallaşma süreci başlatılmıştır. I. Murat döneminde 1364'de Avrupa'nın ilk daimî ordusu olan *Yeniçeri* adıyla yeni bir askerî teşkilat kurulmuş ve ilk Osmanlı malî kurumları da bu dönemde oluşmaya başlamıştır.⁵⁰ Yine bu dönemde orduda şer'î ve hukukî işleri görmek ve padişah ile beraber seferlerde bulunmak üzere en yüksek dinî ve hukukî makam olan *kazaskerlik* kurumu oluşturulmuş ve Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil kazaskerliğe getirilmiştir. Osmanlılar, kazaskerlik kurumunu Memlûklulardan almışlardır.⁵¹

Yıldırım Bâyezid (1389-1402) döneminde Anadolu'da bulunan Türk beyliklerinin büyük bir bölümünün Osmanlı egemenliği altına alınması, yapılan fetihlerle Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin sağlamlaştırılması ve Tuna Nehri'nden Fırat Nehri'ne uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kurulmasıyla imparatorluk olma yolunda önemli adımlar atılmış olmasına rağmen, 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur (1335-1405) karşısında alınan yenilgiyle devlet adeta parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.⁵²

Ankara Savaşı'ndan sonra yaşanan ve şehzadeler arasında taht mücadelesiyle geçen, bir kargaşa dönemi olan *Fetret dönemi* (1402-1413) sonunda Mehmet Çelebi (1413-1421), kardeşleri karşısında üstünlük sağlayarak tahta geçmeyi başarmış ve devletin adeta ikinci defa kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Mehmet Çelebi, Ankara Savaşı'ndan sonra kaybedilen toprakları kısa süre içinde tekrar geri alarak devletin sınırlarını Ankara Savaşı'ndan önceki eski durumuna getirmiş ve devletin teşkilat ve kurumsallaşmasını yeniden gerçekleştirmiştir. Fetret döneminden sonra tahta geçen Mehmet Çelebi dönemi, bazı Osmanlı tarihçileri tarafından devletin ikinci defa kuruluş dönemi olarak kabul edilir.

Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) dönemi imparatorluğa geçişin sağlandığı, imparatorluk kurumlarının temellerinin sağlam bir şekilde atıldığı ve padişahın otoritesinin ülke genelinde gerçek anlamda tesis edildiği bir dönemdir. Batıda ve Doğuda yapılan fetihlerle ülkenin sınırları genişletildiği gibi, çıkarılan kanunlarla da bu dönemde Osmanlı devlet sistemi temel toplumsal ve siyasal yapısını kazanmış ve merkezî bürokrasinin yeniçeriler vasıtasıyla gücü

49 Karpaz, *a.g.e.*, s. 122.

50 Taneri, *a.g.e.*, s. 40- 41.

51 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 7.

52 İnalçık, *Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 21- 22.

pekiştirilerek, merkezî-mutlak bir yönetimin temelleri sağlam bir şekilde atılmıştır.⁵³ Bu dönemde merkezîyetçi bir yönetimi gerçekleştirebilmek üzere kul ve tımar sistemlerinin etkin bir şekilde devlet yönetiminde kullanıldığı ve padişahın otoritesinin devletin her kesimindeki güç odakları üzerinde hâkim bir konuma yükseltildiği görülmektedir. Devşirme kökenliler kul sistemine yoğun bir şekilde dahil edilerek, bu sistem içinde yetiştirilen bilgili, yetenekli, deneyimli ve padişaha bağlı devşirme kökenli devlet adamları merkez ve taşrada başta vezir-i azamlık, vezirlik, beylerbeyilik ve sancakbeyliği gibi üst düzey devlet görevleri ile diğer muhtelif idarî ve askerî görevlere getirilmek suretiyle padişahın iktidarını güçlendiren merkezîyetçi bir yönetim kurulmuş ve padişahın gücü ve otoritesi başta Türk kökenli devlet adamları ve güçlü Türk aileleri olmak üzere devlet içindeki bütün gruplar üzerinde hâkim bir duruma getirilmiştir. 1453'de İstanbul'un alınmasından sonra başkentini Edirne'den İstanbul'a taşınmasıyla *Saray-ı Cedîd (Yeni Saray)* de denilen klasik Osmanlı sarayı olan Topkapı Sarayı yaptırılarak, imparatorluğun uzun süre yönetileceği merkez idarî ve askerî kurumlar bu saraya yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemde merkez yönetim organı olan ve sarayın *Bîrûn* (dış) kısmında toplanan Divan-ı Hümayun klasik şeklini Fatih döneminde almıştır.

Fatih Sultan Mehmet, neredeyse Osmanlı Devleti yıkılana kadar, devletin temelleri olarak kalan siyasal, toplumsal ve idarî kuralları uygulamaya koymuştur. Merkezî hükümetin, yani siyasal otoritenin üstünlüğü dereceli olarak bütün özel ve gönüllü örgütler ile kültür ve dinî kurumlar üzerinde egemen olmuştur. Bu, özü itibarıyla Fatih'in bütün vasıtaları kullanarak devlete tam sadakatini sağladığı ve dış etkilere kapalı tutmaya çalıştığı bürokrasi çevresinde kurulan devletçi bir sistemdir. Bu bürokrasinin zaman içinde daha özel bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıktığı doğrudur. Ancak padişaha, bir başka ifadeyle devlete sadakat fikri devam etmiş ve bu düşünce Osmanlı Devleti'nin sürekliliğini sağlayan başlıca unsurlardan biri olmuştur. Bu dönem aynı zamanda, ana hatlarıyla merkezî bürokrasiden ibaret olan kul sisteminin eski taşra seçkinleri arasında önemli ölçüde tepki yaratarak egemen olduğu dönemdir.⁵⁴

Tımar sistemi, toprak tasarrufu ve vakıflar alanlarında birtakım düzenlemelerin yapıldığı, devlet kurumlarının sağlam temellere oturtulduğu ve Osmanlı denizciliği bakımından ise Osmanlı donanmasının temellerinin atıldığı, ancak devletçi bir politika izleyen babası Fatih dönemine göre dinî sistemin tutucu, hatta reaksiyoner bir niteliğe büründüğü bir dönem olan II. Bâyezid (1481- 1512) döneminden sonra Yavuz Sultan Selim (1512- 1520)

⁵³ Karpat, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁴ Bu sorun bazı tarihçiler tarafından Müslümanlarla muhtediler arasında cereyan eden bir mücadele olarak yorumlanmıştır. Aslında bu, padişahın, eski taşra seçkinlerinden daha çok merkezî hükümetin çıkarlarına hizmet eden 'kul'un kendi lehine çözüme kavuşturduğu bir iktidar mücadelesidir. Bkz. Karpat, *a.g.e.*, s. 130- 131.

döneminde, 1514'de Çaldıran Savaşı'nda İran Safevî Devleti'ne karşı kazanılan zaferle Doğu Anadolu, 1516 ve 1517'de Memlûk Devleti'ne karşı yapılan Mercidabık ve Ridaniye Savaşları ile Suriye, Filistin, Lübnan, Mısır, Yemen ve Müslümanlarca kutsal yerler olarak kabul edilen Mekke ve Medine'nin alınmasıyla Arap ülkelerini egemenliği altına alan Osmanlılar, İslam dünyasının lideri olmuştur. Yapılan fetihlerle devlet hazinesinin zenginleştiği ve padişahın otoritesinin devletin her kesiminde en etkili bir şekilde hissedildiği bu dönemde devlet yönetimi ve kurumlarda eski Türk geleneğine göre İslamî motiflerin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman (1520- 1566) döneminde ise tarihinin en geniş sınırlarına ulaşan ve bir dünya imparatorluğu olan Osmanlıların bu dönemi, idarî, askerî, sosyal ve hukukî alanlarda çıkarılan kanunlarla teşkilat ve kurumlarının en gelişmiş bir seviyeye ulaştığı dönem olmuştur.

Burada son olarak şunu belirtmek gerekir: Osmanlı Devleti, kuruluş dönemlerinden itibaren, gönüllü olarak veya doğal yollarla oluşan toplumsal örgütlenmeleri ve grupları resmen tanıyarak sisteme geniş ölçüde entegre etmeye dayalı 'bürokratikleşme' siyaseti izlemiştir. Bu uygulama, örgütlü grupların hanedanla görünüşte özdeşleştirilmesi ile sonuçlanmış ve bu gelişme Osmanlı Devleti'ne monolitik, yeknesak bir görünüm kazandırdığı için de toplumsal bünyedeki sürtüşme ve farklılaşmaları gölgede bırakmıştır.⁵⁵

Sonuç

13. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da küçük bir uç beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nde, Klasik Dönemde Padişahın mutlak otoritesine dayanan merkezî bir yönetim modeli oluşturulmuştur. Bu modelde, Osmanlıların mensup olduğu İslam kültür çevresinin değerleri ile eski Türk ve Ortadoğu devlet gelenekleri etkili olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde daha da etkin bir şekilde uygulanan kul sistemiyle Osmanlılar, imparatorluğu merkezî-mutlak bir niteliğe büründürmeyi başarmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezî yönetimin örgütlenmesinde kul sistemi, taşranın örgütlenmesinde ise tımar sistemi kullanılmış, bu iki sistem askerî düzeninin yanısıra imparatorluğun bütün idarî, sosyal ve ekonomik yapısını belirlemiştir. Kul sistemi içinde yetişen yöneticiler aracılığıyla Padişahın otoritesi devlet merkezinden imparatorluğun en uç bölgelerine kadar başarılı bir şekilde götürülmüştür. İdarî, askerî, malî, ziraî, sosyal ve ekonomik bakımlardan imparatorluğun gelişiminde çok önemli katkılar sağlayan tımar sistemi ile de, 16. yüzyılın sonlarına kadar taşrada başarılı bir örgütlenme ve yönetim gerçekleştirilmiştir. Böylece Osmanlılar, devlet merkezinden taşraya kadar uzanan kul sistemi ve taşranın büyük bir bölümünde yaygın olarak uygulanan tımar sistemini uygulayarak kendilerine özgü bir yönetim biçimi ve devlet modeli oluşturmuşlardır.

⁵⁵ Karpat, *a.g.e.*, s. 126.

Yönetim şekli dine dayanan bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren eski Hint-İran ve Orta Asya Türk devlet geleneğinden gelen ve *Dâire-i adliye* olarak isimlendirilen bir yönetim anlayışına sahipti. İslami düşünce ile de uyum içinde olan bu yönetim anlayışı, Türk-İslam devletleri aracılığıyla Osmanlılara intikal etmiş ve Osmanlılarca da kabul edilip geliştirilerek uygulanmıştır.

Osmanlı devlet teşkilatı, birtakım aşamalardan geçtikten sonra 16. yüzyılda en gelişmiş şekline ulaşmıştır. Osmanlılar, daha önceki Türk-İslam ve Ortadoğu devletlerine ait teşkilatlardan birçok temel unsuru almış ve bunları geliştirmişlerdir. Padişahın iktidar ve otoritesi merkezden taşraya bütün imparatorluk topraklarında ve kurumlarında egemen hale getirilerek devlet, daha merkezîyetçi bir karakter kazanmış, hükümdarlık, divan-ı hümayun, ordu ve hukukî kurumlar en mükemmel şeklini almışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı ve kurumları, dönemlerin farklılaşan koşullarıyla değişmiştir. 13. yüzyılın sonunda küçük bir uç beyliği olarak kurulan devlet, içyapısı ve politik gelişimindeki değişiklikler sonucunda, 16. yüzyıl sonunda Sasanî, özellikle de Abbasî İmparatorluğu gibi eski Ortadoğu devletleri geleneğinde bir imparatorluğa dönüşmüştür. 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu, devlet ve hükümet gelenekleri, maliye politikaları ve askerî örgütüyle Ortadoğu imparatorluklarının en gelişmiş örneğini oluşturmuştur.

Kaynaklar

BARKAN Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri- Seminare Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1975.

BARKAN Ömer Lütfi, "Kanunname", *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 185- 196.

BELGE Murat, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

CİN Halil- S. Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Adana 2000.

ELİBOL Ahmet, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, 2009, s. 21-40

ERGENÇ Özer, "Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı* (Editör: Güler Eren, Bilim Editörleri: Kemal Çiçek, Cem Oğuz), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 32- 39.

GÖKBİLGİN M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

GÜLER Ali vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, 2. baskı, Ankara 2001.

HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, 6. baskı, Ankara 2007.

İHSANOĞLU Ekmeleddin (Editör), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.I, İstanbul 1994.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, (çev. Halil Berktaş), C. I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

Gazi

Akademik
Bakış

155

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İNALCIK Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 41. baskı, İstanbul 2010.

KARPAT Kemal H., "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* (haz. Kemal Karpat), Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 119- 145.

MUMCU Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 2. baskı, Ankara 2008.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1983.

SERTOĞLU Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Enderun Kitabevi, 2. baskı, İstanbul 1986.

TANERİ Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezîr-i A'zamlık (1299-1453)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.

TİMUR Taner, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, 3. baskı, Ankara 1998.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.baskı, Ankara 1986.

ÜNAL Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kardelen Kitabevi, 2. baskı, Isparta 1998.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II Çeviri* (çev. Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. baskı, Ankara 1991.